

Vändan sörrer sina rivna stadslandskap

Rivningar och brutal modernisering har på senare år lett till en våg av nostalgi och en flod av böcker om hur städer såg ut förr. Det gäller inte bara i Stockholm utan är ett världsspannande fenomen. Överallt begräns försvunna stadsmiljöer.

Någon allmänt omfattad åsikt om hur en stad, såg Stockholm, bor utvecklats, förändrats men också bevaras finns naturligtvis inte. Visst sörjde många, många parisare den i mångt och mycket medeltida stad som demolerades av baron Haussmann. I dag betraktar nog de flesta hans boulevarder som det gamla fina Paris. En våg av nostalgi över det försvunna Klara har sköljt över oss under flera års tid nu. Men då skall vi också komma ihåg att många stockholmare faktiskt hälsade förnyelsen, eller skall vi säga förödelelsen, med tillfredsställelse. Även om man inte var medveten om dess omfattning. Min egen mor, uppväxt i fattigdom i "Sibirien" (stadsdelen, inte de ryska stapparna) stod på den förkättrade Hjalmar Mehrs sida - bort med råbåna, bort med ruckeln, bort med utedasnen och pumparna på gårdarna! Nog förekom det protester, till en början av modest slag, framför allt från kulturpersonligheter, men den enda riktigt följliga utläggningen var striden om almarna våren 1971, då en bred allmän opinion som även innefattade de kritiska politikerbyråerna förhållande till en tunnelbaneprogång byggdes vid Karl XII:s torg i Kungsträdgården, delvis efter rätt härda tag.

DEIN VERKLIGT HADIKALKA och breda omvägningen när det gällde synen på det som en gång var "sanerings-av nedre Normalm" skedde förmodligen med Anders Wahlgrens tv-film *Staden i mitt hjärta* (1992). Den kan sägas ha väckt både fasci och nostalgi. Det förra därför att de som var med och de som bara upplevt det stercity som som i stället, fick (ärrjuppleva hur en ack så sliten del av staden men ack så levande (åtminstone i nostalgis skämrande lusa) förändrades med en häpnadsväckande brutalitet. Det är betecknande att Bosse Bergman i sin bok Klara 1950 döper inledningen till just "Klaranostalgin", drömmen om ett bebott city, fyllt av hantverkare och "bohemer". Nu glömdes raskt allt det slitna och slumliga bort i en avsky för en modernitet som löpt amok.

"Nu glömdes raskt allt det slitna och slumliga bort i en avsky för en modernitet som löpt amok"

Klaranostalgin, utan för drömmen om ett forlora Stockholm över huvud taget - och kanske för drömmen om förlorade svenska stadsmiljöer i allmänhet, det var som vi alla vet inte bara huvudstaden som för alla. Det var väl snarare så att landskapsstämman hägrades än värre. Och så har böckerna kommit slag i slag, allt från bilderböcker till vetenskapliga verk, man kan snart inte räkna dem alla. En av de mest chockerande var antagligen Anders Sjöstrand och Björn Sylvén *Stockholm - staden som försvann*. Det som upprörde de den boken var att bilderna var i färg (författarna hade kommit över ett tidigare ockert privatarkiv). De gamla svartvita fotoa var på något sätt överklara, oändas förflutet med färg, som vi ju är vana vid numera, slungade in rivningarna där kulturhus, barockpalats och slumkvarv urskilningslöst revs, rakt in i samden. Per Wästberg och Lennart af Petersens nyttjarg sin bok från 1957, *Klara. En stadsdel i förvandling*. Den Wästberg som varit

positiv till "moderniseringen" var nu i ett nytt efterord starkt kritisk. I stället förordade han, jätten i den gamle konservativa husfilosofen Edmund Burke's anda, den långsamma, organiskt växande förändringen som innebär både kontinuitet och förnyelse, inte tabula rasa. På intrikata sätt började författare och fotografer att ställa då och nu mot varandra med en i grunden enkel metod - man plockade fram gamla bilder ur Stadsarkivets arkiv och fotograferade sedan samma miljöer i nuet. Så i Jeppe Wikströms och Jan Lundgrens *Perspektiv på Stockholm* och i Svanite Björkums *Stockholm en resa i tiden* (1999). Även om Lennart af Petersens och Sigurd Tullberg redan på 60-talet och af Petersens och Frederic Bedoire på 80-talet dokumenterat avgrunden mellan det som var och det som blev, så märker man att det är på senare år som såväl nostalgi som kritik på allvar tagit fart. Vetenskapligt dokumenterat - och för stadsnätverkarna en riktig ryssare - är Anders Gullbergs magnifika tvåbandsvolym *City - drömmen om ett nytt hjärta*, som grundligt visar på det politiska och ekonomiska spelet kring det som skedde. Och här har jag bara nämnt några titlar ur bokfloden i detta område.

MEN KRITIKEN MOT STADSFRÖRELSAN, eller låt oss säga den brutala sanering av städer som inte tar hänsyn till kultur- och arkitekturhistoria eller miljödådet är en växande internationell tendens. Då hämnar jag dåväl sådan kritik som gäller den sjukliga tillväxten av megastäder, en kritik som i grund och botten handlar om något helt annat (São Paulo, Mexico City, Calcutta etcetera). Överallt tycks människor vandra i allt

sterilare stadskärnor, bli allt mer utprädd om kulturhistoriska mörd, mygel, politisk korruption bland byggherrar, bankmän och andra. Det kan, var än det förekommer, tecknas som en sorts nostalgi, en svidande längtan efter något som var, hur det nu var, som ett drömt stadens Arkadien, en dröm sann eller ej. Inte ens detta är helt nytt - när industrialismens skorstenar börjat belna över Manchester och Liverpool skaldade redan de engelska romantikerna en öst förloret, lantligt England med böljande fält, gröna kullar och dalar.

Men denna moderna stadsnostalgibhäng är inte bara samman med längtan till den överskådliga och mer smäskliga och homogena staden, utan med en allmän västerländsk visenhet i världen. Det handlar om en värdefull, rätt täst förståelse och social försvinnat, där värden pulveriserats utan att något annat kommit i stället utan konsumtion, ytlighet, uppriven hastighet, livsstilsdyrkan och ett minst brutalt.

Och man behövs sannerligen inte vara reaktionär eller överdrivet nostalgisk för att känna att det svider i hjärtat vid anblicken av det som slett ned så många städer. Överallt i Europa men också i USA, ja, till och med i det forna Östeuropa där "saneringarna" fick groteska konsekvenser som

Rivning pågår. Året var 1969 och i den riksrekanta gruppen i Stockholm lades grunden till Sergels torg och Kulturhuset.

Böcker att läsa

Lennart af Petersens och Per Wästberg *Klara. En stadsdel i förvandling*. Lind & Co 2000.
Louis Réau *Histoire du vandalisme. Les monuments détruits de l'art Français*. Robert Laffont 1994.
Johan Rådberg *Drömmen om Atlantängarna. Utöppel & myter i 1900-talets stadsbyggande*. Atlantis 1997.
Anders Sjöstrand/Björn Sylvén *Stockholm - staden som försvann. Bilder i färg från 1850- och 60-talen*. Natur & Kultur 2000.
Jeppe Wikström/Jan Lundgren *Perspektiv på Stockholm*. Bokförlaget Max Ström 1998.

får värt miljöprogram att likna Sörgården, samlas man i "Alternativ stad"-sällskap, samlas för att dokumentera det forlurna och ställa det i skarp kontrast mot de rådande förhållandena. Ett av de mest betydande exemplen på detta såg jag i det närmast totalförstödda Bryssel (en rivningsomt kring den kosmetiska kulissen Grand Place) i mitten av 90-talet, då en sorts stads herbygdssällskap i enlighet med nyssnämnda metod kontrasterat foto från då och nu. Det som tycks vara gemensamt för kritiker i olika länders städer är uppfattningen att så mycket av stadens själ, struktur och arkitektur fört offras på den heliga bilens altare. Jag är ingen miljöparist, men det ligger en avgörande sanning i detta. Visst är det lätt att vara efterklok och den moderna dyrkan av bilen och den snabba framkomligheten spänner över alla sociala spektrum. Men frågan är om det hade behövts så långt. USA är ett talande exempel: bilbobbyster på 50- och 60-talen myglade bort ett fungerande kommunalt busssystem i Saint Louis och ett effektivt pendeltågssystem i Los Angeles.

SEDAN ÄR DET GIVETS FRÅGAN om monsterruad upprivna tomt- och fastighetspriser, och där man kan tjäna pengar för allmänhet i stadsbyggnad på föten. Så ock i Stockholm. I sin redogörelse för Stockholms öskildrar Anders Gullberg med förändande dokumentation och precision hur det kommandes och myglades med tomt, tomt-rätter och tillstånd hit och dit så att läserna till slut blir en smula vimmelaktigt (det skulle krävas några artiklar till för att redogöra för hela detta maktspel). Som gammal vänsterman (f d) känner jag igen många av mina gamla argument - modernitetstels-

kande "betongossor" som avskydde allt vad det forlurna ville säga (klasshatet när Garpe ville svepa bort hela "gamla äckliga Strandvägen") och delade sang och såte med bankernas och byggbolagens folk. Men även inom högern (som ju borde anses höra till "profilägret") fanns det genuint konservativa som var emot, som Gösta Bohman.

EN INTERNATIONELL KRITISK RÖRESE har som sagt växt fram; den är inte motståndare till förändring, men till hur den skett och till vilket pris. På måla plockar jag bland den enorma litteraturen i ämnet och ser monster som liknar våra - politiskt mygel, stigande tomtpriser, korruption, groteska vinstintressen som får övertumfa alla andra intressen. Robert Fitchs *The Assassination of New York* har fokus inriktat på "the firing squad that murdered New York" och hur den politiska makten slapp-te den ekonomiska lös (mot randhanta ersättningar) för att den skulle kunna föröda oskattbara stadsdelar. I *A Broken Wave. The Rebuilding of England 1940-1980* (1981) har Lionel Esher vidgat perspektivet. Stadsplaner som i dag möts av förakt var inte bara resultat av likelighet för kulturvärden eller vinstintressen (ett förakt som för övrigt aktivt delas av prins Charles), utan där fanns också starka inslag av viljan att skapa bättre boendemiljöer, att sanera slände och skapa dragliga miljöer. Säkert fanns det sådana idealistiska inslag även i det svenska miljöprogrammet eller i omvandlingen av Klara. Problemet var att moderniseringen började leva ett slags egenliv som satte en uppenbarlig obehörbar lavin i rullning; där rivningarna väl börjat följde fortsättningen med den obon-

hörlig logik. Hade man en gång förlorat känslan för kulturhistoriska värden gick det inte att återställa den. Och även "efterblivna" länder som Irland, som sent kommit in i moderniseringen har sett denna process upprepas. Det för inte så länge sedan närmast intakta georgianska-victorianska Dublin har sedan 80-talet förlurats av groteska kontorsbyggnader och mammonpalats - stadens "What's on"-tidning *Dublin Magazine* tar i varje nummer upp en mer eller mindre klassisk byggnad som fått skatta åt förgåelsen under rubriken "Sights to give you sore eyes".

Det går förmodligen aldrig att helt och hållet förklara de mekanismer som styr det mer råbarkade stadsförändringarna. Varken vinstintressen eller socialt betingade förnyelseviser är till fullest därvidlag. I *Drömmen om Atlantängarna. Utöppel & myter i 1900-talets stadsbyggande* resonerar Johan Rådberg klot om alla de mekanismer som styr byggandet av den nya staden. Modernitetens futurism pekar han på. Ett samhälle som under det forna seklet kom att i hög grad strävas av myter om det genomteffektiva maskinsamhället (Metropolis), myten om den kompakta staden. Han menar att arkitekter och konstnärer vid förra skedskiftet sökte en ny, universell estetik, ett uttryck för en helt ny tid och - vilket som vi vet skulle få farsansfulla konsekvenser - en ny mänskliga "Futuristerna" (alltså inte den konstnärliga gruppen) drömde om en stad av skyskrapar, motorvägar och högskullstader. Ur effektivitet och modernitet skulle då nya sköna värld födas. Rådberg gör således på tvärs mot gängse föreställningar - tekniker, ekonomer och politikerna var inte först med visioner vars resultat vi kan iaktta i

Fler böcker att läsa

Bosse Bergman *Klara 1950*. Stockholm Foto 2001.
Svanite Björkum *Stockholm en resa i tiden*. Phona 1999.
Lionel Esher *A broken wave. The rebuilding of England 1940-1980*. Allen Lane 1981.
Alfred Ferro *Dictionnaire du Paris disparu. Sites & Monuments*. Parsngamme 1998.
Robert Fitch *The Assassination of New York*. Verso 1993.
Anders Gullberg *City - drömmen om ett nytt hjärta*. Stockholm Foto 2001.

var samtid. Den entydiga tolkningen av de skilda processerna är vi aldrig få.

DOCK ÄR OKUNSKAP, vandaliseringsövert, bildformande eller rasers mot det forlurna inget nytt. Louis Réau har i flera upplagor utgivit ett nära i 200 sidor tjockt och finstilt verk, *Histoire du vandalisme. Les monuments détruits de l'art Français*. Jag kan garantera att för oss stadsplanerare är det rena Stephen King. Réau visat att brutal stadsförstörelse inte är något nytt; han går tillbaka ända till medeltiden för att visa hur man varit fram - krig, inte minst religiösa krig, har skördat sina oskattbara arkitekturoffer, hämndlystnad, rena listgövaner, ja, vad man nu kan komma på. "Höjdpunkten" är givetvis franska revolutionen (och det går bra att jämföra med den ryska) då de rasande revolutionärerna förstörde kloster, kyrkor, religiösa skatter, palats och slott i sitt hat mot det forlurna. I dag bortom den sända tanken att det forlurna måste leva med oss för att var civilisation, skall kunna leva. Men betecknande nog pryds omslaget av ett gammalt sticq föreställande Hallarna, som revs i början av 1970-talet. Helt i oönd; man kunde ha fortsatt med dem som med Covent Garden i London. Hallarna har blivit något av en symbol för det parissiska rivningsmedlet. I dag ligger där ett ställöst köpcentrum. Och vill man gå på nostalgitur kring ett forlorta Paris finns Alfred Fierros mer behändiga guide *Dictionnaire du Paris disparu. Sites & Monuments* att tillgå. Ja, revolutioner och baron Haussmann, hur mycket av älskad skönhet har inte försvunnat!

En sådan guide, som ett memento, skulle kanske Stockholm behöva?

MATS GELLERFELT